

СПОГАДИ МІСЬКОГО СЛУЖБОВЦЯ ВАЛЕРІАНА УЛИЦЬКОГО ПРО ЕВАКУАЦІЮ ДРОГОБИЦЬКИХ МІЩАН ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Події Першої світової війни на Дрогобиччині вже знайшли своє відображення в працях місцевих істориків¹. Водночас, з'явилися й перші публікації про біографію та долю пересічного дрогобичанина Валеріана Улицького, реконструйовані на підставі нещодавно віднайденної частини родинного архіву². Українське джерело у складі родинної збірки документів – спогади про Першу світову війну – отримали публічний резонанс, однак ще залишаються поза межами доступу для більшості дослідників Великої війни чи Дрогобича та регіону. Відтак, потреба публікації повного тексту спогадів є актуальною науковою проблемою, тим більше, що евакуація польських установ углиб країни перед загрозою російської окупації не отримала в українській історіографії жодних рефлексій, навіть згадок у солідних наукових працях³.

Позаяк біографія Валеріана Улицького вже окреслена, обмежимося констатацією того, що він напередодні війни працював дрібним чиновником місцевого суду. Перша світова війна, як відомо, принесла до краю російську окупацію. Ряд джерел засвідчує, що В. Улицький разом з сім'єю та іншими представниками міської адміністрації перебував під час російської окупації в евакуації. Яскравим і красномовним свідченням цього і є машинописні спогади В. Улицького, під назвою “Опис мандрівки в пошуках притулку в часі від 6.09.1914 р. до 16.06.1915 р.” (“Opis tułaczkiej podróży w czasie od dnia 6/9 1914 do dnia 16/6 1915 roku”)⁴.

Наведу початок спогадів, які ілюструють вияв регіонального патріотизму їх автора, а також становлять собою короткий екскурс в історію міста: “Дуже тужно і смутно мені залишати своє родинне місто і їхати в невідомі краї, особливо з огляду на якусь завірюху, тепер – з причини наїзду ворога на державу. Тим родинним містом, в якому я провів своє молодече життя, є Дрогобич”.

Після короткого опису міста та його пам'яток далі автор говорить уже як свідок подій. Отже, коли до Дрогобича наблизилася російські фронтові корпуси, чимало мешканців подалося в евакуацію в західному напрямку. Завойовникам протиставляється пошарпане в боях австрійське військо, яке відступало в напрямку Самбора. Деякі австрійські частини (тилові підрозділи з провіантом та колони з амуніцією) відпочивали за містом на луках, а також тимчасово квартирували у місті та в навколишніх селах. Місцеве населення зустрічало їх гостинно. Вулицями міста групами проходили солдати, одягнуті у досить старі, пошарпані мундири. У напрямку фронту йшли хіба кавалеристи, однак вони швидко поверталися з пораненими та покаліченими кіннями. Штаби відступали на автах.

Приблизно через 14 днів окресленого замішання серед мешканців почалася паніка, адже щораз виразніше у місті було чути гарматну канонаду. Зможніші міщани втікали

на захід, бідніші залишалися і, за влучним виразом автора спогадів, змушені були “віддатися долі”.

У ситуації перед приходом ворога міські органи влади, за свідченням В. Улицького, були безпорадними, що й не дивно. Відтак, у неділю 6 вересня 1914 р. поширилась чутка (В. Улицький не виключає, що були і якісь оголошення в пресі) про те, що ворог на захоплених територіях влаштовує катування і “страшний морд”. Виявилось, що влада, зорганізувавши собі евакуацію, взагалі перестала функціонувати. Увечері того ж дня з’явилась можливість порятунку для широких верств населення. Отже, перед полуднем 6 вересня люди вже мали інформацію про те, що о 6-й год. вечора із залізничної станції вирушить останній евакуаційний потяг. Родина Улицьких скористалася з цієї нагоди. Валеріан устиг узяти з собою службове посвідчення, а також дозвіл староства на виїзд. Вочевидь, такі дозволи були необхідними.

Хто саме з родини Улицьких виїхав в евакуацію, автор спогадів не інформує. Як свідчить листівка Болеслава Верницького з Кракова до сестри і швагра в Дрогобич (тобто, до батьків Валеріана), датована 10 січня 1915 р., батьки залишилися в Дрогобичі (листівка походить з колекції п. Емми Коваль)⁵. Однак інші фото стверджують, що батьки таки виїхали в евакуацію. Можливо, краківська родина була переконана, що Улицькі повернулися до рідного міста.

Почалась своєрідна мандрівка родини Улицьких, яка виявилась і довгою (за відстанню) і тривалою (у часі). Автор стверджує, що в евакуацію подалося багато мешканців Східної Галичини.

Щодо авторського опису останніх днів перед російською окупацією Дрогобича, то він тут досить реалістично хронометрує події, адже відомо, що Львів був окупований 2-го вересня, а 16-го вересня російське військо вже підійшло до Перемишля. Останнім часом стало відомо, що й мешканці сусідніх населених пунктів також рушили в евакуацію, наприклад, з Борислава та Східниці. Однак до 10-го вересня бориславська залізнична гілка вже була заблокована. У період з 6-го до 16 вересня на території Дрогобицько-Самбірського Підгір’я відбулися військові баталії, для яких характерні такі рубіжні події. Так, Дрогобич був захоплений перед 10-м вересня різними частинами російської армії: кінною дивізією О. Каледіна та 4-ма полками донського козацького кінно-артилерійського дивізіону і туркестанської кінно-гірської батареї генерал-майора О. Багалдіна. Безпосередньо 16 вересня 1914 р. в Дрогобичі було офіційно запроваджено окупаційну владу і адміністрацію, а 19-го вересня вже вводилася в дію постанова генерал-губернатора Галичини графа Бобринського, яка регламентувала окупацію краю.

Цікаво, що в околичних селах Дрогобича бої велися з перемінним успіхом аж до кінця жовтня 1914 р. Наприкінці вересня – на початку жовтня тут перебували підрозділи УССів, які час від часу вступали в бої. Наприклад, серйозна сутичка відбулася 8 жовтня в Нагуєвичах, між охтирськими гусарами кінноти О. Каледіна (12 армія) та австрійською кавалерійською дивізією⁶. Схарактеризовані автором страхи мешканців Дрогобича, викликані ризиками російської окупації краю, також не були безпідставними. Так, Дрогобич зазнав нещадного руйнування, а його мешканців, українців і поляків, вивозили вглиб Росії. Зрештою, місто налагодило нормальні життєдіяльність та управління лише на початку 20-х рр. ХХ ст.

Описаний В. Улицьким евакуаційний потяг з Дрогобича складався з близько 50-ти товарних вагонів, ущерть заповнених утікачами. Не всім вдалося знайти в них собі

місце. Ті, що залишилися, а також станційні службовці побажали втікачам щасливої дороги.

Згадана мандрівка і становить основний сюжет спогадів В. Улицького. Евакуація проходила в напрямку Дрогобич – Самбір – Перемишль. Перші зупинки були в Добрівлянах, Дорожові, Дублянах, Кульчицях. Лише вранці 7-го вересня потяг досяг Самбора. З'ясувалося, що в бік Перемишля, який готувався до тривалої оборони, пропускають лише військові ешелони, тому втікачам було запропоновано їхати в Угорщину через Хирів, де їх застала друга ніч. На станції Загір'я було влаштовано тривалу зупинку. Надалі потяг досяг Сянока. З 8-го на 9-те вересня він пройшов Кросно і Ясло. В. Улицький пригадує, що з його родиною в одному вагоні їхали й інші дрогобицькі урядовці. Далі були станції Струж, Новий Сонч. До біженців дійшла вістка, що начебто австрійське військо (автор називає його “нашим”) здобуло під Дрогобичем перемогу. Відтак, утікачі молилися Богу і мріяли повернутися додому.

Перебуваючи у стані замішання, родина Улицьких вирішила їхати до Кракова, щоб скористатися нагодою і отримати притулок у домі свого близького родича. В. Улицький не називає імен своїх родичів. За даними, які надав мені Б. Улицький з Кракова, там мешкав Міхал Болеслав Верницький – брат матері Валеріана Кароліни, який підписувався Болек (збереглося декілька його фотографій). По ходу втікачам удалося пересісти до пасажирського потяга, до якого також було важко втиснутися. До Кракова спочатку не пропускали, позаяк повсюди відчувалося напруження, пов'язане з загрозою взяття росіянами Тарнова. Однак утікачі якось досягли Кракова, де їх зустрів родич (вуйко) і забрав до свого помешкання. Надалі Валеріан Улицький щоденно відвідував поборову комісію, яка займалася рекрутацією до війська, однак його тоді визнали нездатним до військової служби. У Кракові, який готувався до оборони, минув вересень, затишжовтень, почався листопад.

У зв'язку з узяттям росіянами Тарнова і загрозою окупації Кракова, місто готувалося до евакуації. Відтак, було вирішено їхати далі вглиб австрійської держави. У понеділок 9 листопада 1914 р. родина Улицьких залишила Краків. Потяг почав рух у напрямку до Моравії, затишж до Оломоунца, пізніше – Праги, Пільзня (11-го листопада). 12-го листопада 1914 р. галицькі (і, зрозуміло, дрогобицькі) біженці потрапили на захід Чехії, до Сушиці (невелике містечко на заході Чехії, під німецьким кордоном, у складі Пільзенського краю – 50 км на південь від Пільзня, чес. Sušice, нім. Schüttenhofen).

Найбільша частина спогадів В. Улицького присвячена, власне, кількамісячному життю дрогобичан в Сушицях, де на той час перебувало 6,5 тис. місцевих мешканців. Дрогобицька громада займалася організацією шкільної світи та культурного життя, що засвідчується іншими матеріалами родинного архіву: друкованими афішами концертів чеською і польською мовами, а також вирізками з газет, у тому числі й чеських, а також кількома світлинами. Цікаво, що емігранти на Різдво взимку 1914-1915 рр. традиційно заколядували, що сподобалося місцевим мешканцям (очевидно, їх вразили галицькі різдвяні традиції). Крім того, вони влаштували ряд концертів, про які відомо зі збережених в архіві афіш. Так, одна з афіш оголошувала концерт “Вечір в залі готелю “КОРОНА” в Сушицях” на 6 березня 1915, інша – такий самий концерт на 2 квітня 1915 р. Вечори влаштовували “поляки-вигнанці” для своїх бідних земляків. За програмою, передбачалися виступ мішаного хору, постановка одноактної комедії, театральні жарти. Про перший концерт 13 березня 1915 р. написала місцева газета “Svatobor” (повне число газети також збереглося в архіві).

Важливим є фото групи поляків – евакуйованих з Дрогобича (у першому ряду – Валеріан Улицький, його батько – Франциск Улицький і, вірогідно, брат батька). Ще дві світлини мають дату – 22.12.1914 р., на одній із них у першому ряду Валеріан і вісім жінок, імена яких вказано на звороті (С. Брильова, З. Брильова, Г. Брильова, Матильда, Х. Ельгетівна, С. Кіндікевич, Єзугустинівна).

Публіковані спогади висвітлюють унікальну сторінку історії дрогобицької громади під час війни, позаяк в літературі з теми війни на Прикарпатті інформація про евакуацію згадується практично вперше (виняток становить хіба що факт перебування у Відні дрогобичанина Бруно Шульца).

Спогади В. Улицького закінчуються повідомленням про мобілізацію до австрійського війська. Властиво, вони закінчуються фразою: “Сушиці, в червні 1915”. Перед тим автор написав: “У тій-то місцевості (Сушиці) я закінчив свій прихисток, залишив його, позаяк дня 16 червня 1915 виїхав до війська”.

За даними кількох документів родинного архіву, у період з 21.06.1915 р. до 31.10.1918 р. В. Улицький перебував на військовій службі в австрійському війську, був поранений, лікувався у військовому шпиталі (назагал, у війську він провів більше ніж 2,5 роки). Цей період документується листом і листівками з фронту, які адресувалися його батькам у Дрогобич.

Родина Улицьких щасливо повернулася до рідної домівки (Дрогобич був звільнений 14-15 травня 1915 р., приблизно тоді ж Валеріан був мобілізований до війська), хоча точна дата їх повернення невідома. 10.01.1916 р. Валеріан надіслав рідним своє фото в австрійському однострої з Кракова. 3.04.1916 р. він шле листа з фронту, на бересті, що є прикладом надзвичайно рідкісного характеру кореспонденції в умовах окопної війни. Наводимо текст листівки: “Любі батьки! З вільної хвилини мого відпочинку посилаю картку з березової кори, яку я зробив нашвидкуруч і які ми, солдати, виготовляємо в польових умовах з різноманітними рисунками. Посилаю сердечні вітання. Валеріан 1 квітня 1916”. 28 серпня 1916 р. він надіслав рідним групове фото зі шпиталю, яке засвідчує його поранення. Кореспонденція відправлена з міста Брно, однак шпиталь був в іншій місцевості. Також, наводимо текст повністю: “Брно. 26.08.1916 р. Любі батьки. Сердечно дякую за лист і за вислані мені пакунки (без потреби). Вчора я написав детального листа про моє поранення. Думаю, що того ... так далеко вже не впусять... Посилаю сердечні вітання до швидкого побачення... знайомим. Вал. Улицький. Ц.к. запасний госпіталь № 3...12 в Брюнн. Барак 12. Asperngasse”. 30 листопада 1917 р. датована листівка з фронту, надіслана з польової пошти.

Після закінчення війни В. Улицький повернувся до Дрогобича і відновив службу на посаді судового канцеляриста. У другій половині 30-х рр. він оскаржував відповідні органи влади, які не зарахували йому термін військової служби до пенсійного стажу (період від 21.06.1915 р. до 31.10.1918 р.) на підставі того, що В. Улицький під ту пору не робив внесків до пенсійного фонду. Водночас, згадані документи точно фіксують час перебування В. Улицького на військовій службі. За участь у бойових діях В. Улицький був нагороджений двома нагородами: “Військовим хрестом Карла I” і бронзовою медаллю “За хоробрість” 3-го ступеня (також нагорода останнього австрійського імператора).

Пропонуючи увазі дослідників спогади В. Улицького, варто ще раз акцентувати важливість публікованого джерела, яке реконструює декілька цікавих фрагментів з життя дрогобичан. Спогади друкуються мовою оригіналу зі збереженням усіх тогочасних норм польського правопису.

Opis Tułaczej Podróży
w czasie od dnia 6.9.1914 do dnia 16.6.1915 roku.

**Jednych ziemia gniecie,
drudzy w niewoli
a inni po świecie bez chaty i roli.**

Tęskno i smutno mi bardzo opuścić swe miasto rodzinne w okolice nieznaną, zwłaszcza podczas jakiejś zawieruchy - jak obecnie z powodu najazdu wroga na państwo. Tem miastem rodzinnym, w którym spędziłem swe młode życie jest miasto Drohobycz.

Drohobycz jest miastem starożytnym, pamiątkowym i bogatym, liczącym 36000 mieszkańców. Dzielnice Wójto[wskiej] góry jako też i Korost są polskimi; pierwsza zamieszkała przez Polaków, druga zaś przez kolonistów niemieckich rel. rzym. kat. narodowości polskiej. Pozostałe przedmieścia, prócz tzw. Łanu zamieszkałego przez Żydów, zamieszkują Rusini.

Obok rynku na plantach stoi wspaniały kościół liczący przeszło 600 lat posiadający bardzo wiele drogocennych pamiątek, którego zbudował król polski Władysław Jagiełło, a obok stoi dzwonnica w której mieści się 6 dzwonów, a dzwonienie ich słychać do bliskich wiosek. Widok tej dzwonnicy przypomina rzeczywistość, że wojska polskie broniły miasto przed napadami tatarów, jako z obronnej baszty.

Mieszkańcy tego miasta Polacy postawili pomnik królowi Jagielle w dniu rocznicy zwycięstwa pod Grunwaldem 1410-1910, który znajduje się obok kościoła.

W okolicach znajdują się wielkie pokłady wosku i nie wyczerpane źródła nafty, a to: w Borysławiu, Tustanowicach, Wolance, Schodnicy i Mrażnicy, nadto wielkie źródła soli względnie solanki znajdują się w Stebniku, a nieco mniejsze posiada Drohobycz, z czego powstał herb miasta o dziewięciu topkach soli. Salina drohobycka posiada źródło solanki, pod nazwą "Studnia Królewska".

Około 9 km. od miasta leży wioska kąpielowa Truskawiec, zaś kilka mil od miasta we wsi Urycz znajdują się ruiny starego zamku.

&&&!&&&

Gdy pożoga wojenna objęła nasz kraj Galicyę przez wroga naszego państwa, bardzo wiele mieszkańców ze wschodniej Galicji opuszczało swe majątki i mienia i zdążali w kierunku zachodnim w stronę wówczas mniej zagrożoną zawieruchą wojenną.

Gdy nieprzyjaciel zbliżał się do naszego miasta, dało się słyszeć coraz wyraźniejszy huk armat poczem nastąpiło cofanie się wojsk naszych w kierunku zachodnim na Sambor, które zajęły mieszkanie prywatne.

Cofania powyższe odbywały się w popłochu, grupami przechodzili ulicami żołnierze i byli tak nędznie poubierani że każdego mieszkańca zastanawiało dlaczego w takich starych mundurach wysyłają wojska na linię bojową, zaś kawalerzyści wracali z rannymi i pokaleczonymi końmi, a nawet cofał się autami sztab generalny.

Za miastem na łąkach odpoczywały i kwaterowały oddziały prowiantowe i kolony amunicyjne oczekujące długo przejścia uciekającego wojska przez zapelnione gościńce jako też na dalsze rozkazy. Gdy w mieście usłyszano huk armat trwający około 14 dni, po którym nastąpiły cofania się wojsk powstała panika straszna i ludność zamożniejsza pierwsza poczęła uciekać w dalekie strony, a ludność uboższa pozostawiona była na pastwę losu.

Władze miasta stały się tak bezradne, czy też opieszale, że nie zarządziły żadnych środków zaradczych dla ludności uboższej chcącej opuścić miasto przed najazdem wroga.

Ta ostatnia zdając się na łaską Bożą, oczekiwała każdej godziny swej niepewności co może nastąpić. W niedzielę dnia 6/9 1914 r. wszystkie władzy przestały funkcjonować, gdyż zarządzona została ich ewakuacja.

Chcąc się ratować przed najazdem nieprzyjacielskim gdyż wedle pogłosek ustnych, czy też ogłaszanych w dziennikach, donoszono o strasznych katowaniach i mordach popełnianych przez wroga na bezbronnych ludziach a dowiedziawszy się przed południem, że o godz. 6 wieczorem będzie przygotowany na głównej stacji kolejowej ostatni pociąg specjalnie dla uciekających przeznaczony, postarałem się o swoją legitymację urzędową dla uzyskania służby w innym mieście, a zarazem i o zezwolenie ze starostwa do wyjazdu.

Z uzyskanem pozwoleniem ze Starostwa i z wiadomością, że ostatni pociąg z Drohobycza w kierunku Sambora odjeżdża wieczorem około 6tej, wróciłem do domu. W domu naprędce zabraliśmy z rodziną pożywienie i trochę garderoby i udaliśmy się na dworzec kolejowy gdzie kasa kolejowa już nie sprzedawała biletów.

Na peronie zastaliśmy w rzeczywistości jedyny pociąg składający się z około 50 wagonów ciężarowych krytych, zapełniony samymi uciekinierami, do którego wcisnąwszy się uzyskaliśmy szczupłe miejsca.

Po kilkugodzinnem czekaniu gdy już pociąg miał ruszyć z miejsca, ludzie, który pozostali na peronie z powodu braku miejsca w pociągu i służba kolejowa, jakoteż i żołnierze stacjonowani na stacji, ze łzami w oczach żegnali odjeżdżających słowem: „do widzenia”.

Słońce zachodziło. Pociąg posuwał się bardzo powoli i co parę minut stawał.

Noc zapadła. Pociąg sunie po ciemności, mija stację Rychceice i dojeżdża po kilkugodzinnej jazdy do stacji Drobrowłany. Tu na stacji kręcą się landsturmiści, a między którymi są i drohobyczanie dowiadują się o swych rodzinach.

Tu pociąg stał do północy, poczem ruszył dalej w kierunku Sambora. Noc była głucha, jasny księżyc zaglądał przez mgły, jak gdyby chciał przemówić. Migają chaty, lśnią jeziora pomarszczone, oblamowane wstęgami roślin.

W przejeździe przez następne stacje Dorozów, Kulczyce, i Dublany-Kranzberg na każdej z nich pociąg stał po kilka godzin.

Po wyruszenie pociągu z Kulczyc jeszcze przed Samborem na otwartym polu zatrzymał się znowu pociąg, którego postój w polu trwał do 6tej rano.

O 6 ½ rano wjechaliśmy do Sambora, gdzie cała stacja zastawioną była pociągami wojskowymi.

Z powodu zmiany personelu kolejowego nie można było z nikim się rozmówić, albowiem wszyscy byli Węgrami.

Po długich wyczekiwaniach dowiedziałem się, że mamy przesiadać, gdyż ten dalej nie idzie, a odjedziemy w kierunku do Sianek do Węgier, a następnie że pójdzie ten pociąg w kierunku Zagórza, zaś w stronę Przemyśla osobowe nie odchodzą tylko transporty wojskowe, nadto, że niewiadomo kiedy pociąg odjedzie, gdyż przyjeżdżają same pociągi wojskowe, które mają pierwszeństwo do odjazdu. W tem oczekiwaniu wyjazdu z minuty na minutę odwiedzili moją rodzinę drohobycy żołnierze, stacjonowani na tej stacji, jak Hieronim Furowicz i Jan Walz, przynosząc ze sobą herbatę z rumem sporządzoną w kuchni wojskowej.

Obok stacji po prawej stronie na Zawadówce znajduje się duża łąka, na której przez cały czas mego czekania wojska ćwiczyły - aeroplany zlatywały i wznosiły się - widocznie zdawały swoje raporty. Około godz. 3 pp. wojska te ruszyły spieszenie w stronę Gródka Jagiellońskiego na plac boju, prawdopodobnie na pomoc wojskom na froncie.

Po całodziennem czekaniu odjazdu, dopiero o god. 3 pp. ruszył ten sam pociąg w dalszą drogę w kierunku Zagórza.

W czasie tej jazdy między Samborem, a Chyrowem stało się pochmurno, a dym, czy też mgła unosiła się ponad przestrzenią i tu dochodził wyraźny, a wciąż powtarzający się huk dział. Pomrukiwania głucho z wnętrza się dobywały, jakby ziemia gwałtownego wtrząsu doznawała. Słońce już zaszło, nadchodziła noc druga tej trwożnej jazdy.

Wzdłuż toru biegną czasem zygzakami rowy ciemne, a wzdłuż nich krzaki i stawy, a pociąg biegnie jakby niezmęczony, wygina kadłub, zwalnia biegu i dojeżdża po kilkugodzinnej jazdy do stacji Chyrów.

Tu pociąg zatrzymał się, około pół godziny.

Noc zapadła druga. Jechałem dalej wśród ciemności nocnej przez okolicę zupełnie mi nieznaną, wśród skalistych gór, obok której prowadził tor kolejowy.

Strasza ta noc była, spać nie było na czem, a nawet i siedzieć, gdyż wagon był zanieczyszczony końskimi łajniakami, a wisząca lampka naftowa u góry wagonu okopciała, rzucała światełko i drażniła niewyspane oczy.

Pociąg sunie po tej ciemności, a życie jutro nieznanne. Około godziny 2giej w nocy przyjechałem na stację Zagórz i tu wysiadłem.

Stacja dość duża, na której panował wielki ruch z powodu przyjazdu kilka pociągów z uciekinierami.

Obok stacji Panie Towarzystwa Czerwonego Krzyża sprzedawały ciepłą herbatę po 6 hal., a z rumem po 10 hal. za szklankę, którą gotowano w pięciu dużych baniakach. Ciepła ta herbata sprawiła inny humor z powodu chłodnej nocy i braku w podróży ciepłego pożywienia. Ze Zagórza ruszy pociąg osobowy nad ranem.

Dojechawszy do stacji Sanok tu widać było bardzo dużo ochotników polskich jak „Drużyn bartoszkowych, sokolich i związków strzeleckich, którzy tu zostali przeniesieni ze Lwowa.

Tu i ówdzie na drogach polnych, czy też we wioskach bliskich obok toru kolejowego położonych widać było ludzi poubieranych w strojach świątecznych i spieszących do kościoła na modlitwę, gdyż był to dzień 8/9 1914 r. /wtorek/ święto Najświętszej Marii Panny.

Dalsza podróż odbyła się jakby w mojej rodzinnej okolicy, gdyż zauważyłem wiele szybów naftowych, jak w Borysławiu, a były to miasta Sanok, Krosno, Jasło.

Gdy pociąg zatrzymał się około południa na stacji Jasło tu spotkaliśmy się na peronie ze swoim gospodarzem Jaremą który został wcześniej ewakuowany z urzędem pocztowym gdzie pełnił swą służbę. Tenże zapytywał się o swą rodzinę, gdyż wyjeżdżając nie miał czasu o tem ją zawiadomić, a następnie porozmawiawszy o obecnej sytuacji i pokrzepiwszy się dobrem słowem pożegnaliśmy się, ponieważ pociąg ruszył dalej.

Dalsza droga prowadziła przez wioskę Biecz, gdzie wznosiła duża góra, na której kąpielowe Iwonicz, Rymanów i Krynica. Przez całą tą drogę siedziałem przy oknie wagonu i przyglądałem się tej nieznannej mi okolicy, a jadąc w zadumaniu nasuwało mi się pytanie: dokąd jadę? dokąd ten pociąg nas wszystkich wiezie ? ale pociąg nie słuchał żadnych żaleń li tylko wciąż biegął naprzód.

W wagonie do którego wsiadłem w Zagórz siedzieli między innymi i urzędnicy straży skarbowej. Również z Drohobycza. Jeden z nich niejaki P. Oswald żartami swemi pocieszał i rozweselał wszystkich jadących.

Dzień ten piękny mija. Pociąg koło godziny 6 wieczorem zajeżdża na stację Stróże; tu wszyscy wysiadamy, albowiem pociąg nas wiozący jedzie do Nowego Sącza, a moja rodzina wybrała miejsce jazdy do Krakowa do mego wuja przez Tarnów.

Tu na stacji rodzina moja spotkała się z P. Voglerami, którzy również tym samym pociągiem przyjechali i zdążali do Krakowa; poczęli się wzajemnie pocieszać wiadomością, jaką tu na stacji odebrano, że wojska nasze odniosły zwycięstwo pod Drohobyczem i pomyślałem sobie Boże! może za kilka dni powrócę do swego miasta.

Po jakimś czasie przyjechał na stację pociąg sanitarny z rannymi, którym tutejszy Komitet rozdawał żołnierzom papierosy i inne przedmioty. Nie wiedząc kiedy pociąg odjedzie, a którego jeszcze nie było wstąpiłem do restauracji, gdzie przekąsiłem kawałek kiełbasy a piwem popiłem.

Po kilkugodzinnem czekaniu przyjechał pociąg do którego wsiadłem wraz z rodziną, który odjechał około godz. 9 wiecz i wiózł nas do Tarnowa.

Noc zapadła trzecia. Podróż odbyła się w pociągu osobowym, ale był tak napełniony podróżnymi, że nie było miejsca nawet gdzie stanąć.

Gdy wyglądnąłem w okno ciemno tylko gdzieniegdzie światełko jakie błysło, to budka kolejowa. Gdy pociąg zajeżdżał na stację Tarnów tu musieliśmy prędko wysiadać i wsiadać do drugiego zdążającego do Krakowa.

Wagony owego pociągu były tak strasznie napełnione uciekającymi, że trudno było się w nich pomieścić. Mimo tych trudności wdarłem się z wielką mitręgą na platformę wagonu, a następnie do wnętrza wraz z rodziną i depcząc pakunki leżące na podłodze, spokojniej odetchnąłem, że znajduję się w wagonie i mogę odjechać dalej nie zważając na przeszkody. Pociąg około północy wyjechał i za Tarnowem wjeżdżał powoli na most kolejowy nad rzeką Dunajec przy którym żołnierze pełnili służbę i jedzie do Bochni.

Tu na zarządzenie władz kolejowych dołączono kilka wagonów i drugą maszynę, gdyż obawiano się, by nie było jakiej katastrofy, a następnie ruszył do Krakowa.

Przez całą tą drogę stojąc w kącie wagonu oparty łokciem o okno myślałem tylko co dalej będzie? i jaka przyszłość czeka?, oraz przysłuchiwałem się rozmowom ludzi, którzy opowiadali o swych przygodach napotkanych w czasie tej ucieczki. W takim zadumaniu wjechałem szczęśliwie do Krakowa o godz. 7 rano.

Tu na stacji powstało wielkie zamieszanie, bowiem żadnych przybyszów nie chciano wpuścić do miasta, a wojsko i żandarmi otoczyło pociąg i nikomu nie pozwolono wyjść z wagonu, li tylko tym, którzy stale zamieszkują w Krakowie. Teraz dopiero zmartwiłem się z rodziną, co nas dalej czeka i co będzie? gdzie dalej jechać? i dokąd? Gdyż nigdzie w tych stronach nie mamy nikogo z rodziny, a tylko w tym Krakowie zamieszkuje jeszcze wuj.

W tym czasie na zarządzenie komisarza musieli wszyscy podróżni, którzy nie mieszkają w Krakowie wsiąść do stojących wagonów i opuszczać Kraków, wskutek czego powstało wśród podróżnych wielkie zamieszanie, które my wykorzystaliśmy w ten sposób, że w między czasie wysłaliśmy bilet do wuja z zawiadomieniem o naszym przybyciu do Krakowa.

W rzeczywistości po kilku minutach przybył wuj, a dowiedziawszy się co jest na rzeczy, i korzystając ze znajomości owego komisarza po długich a ciężkich mitręgach tenże komisarz wpuścił nas tj całą rodzinę do miasta.

Przyjazd do tego starego miasta polskiego dodatnie wywarło wrażenie, ponieważ nie było takiego smutku i gwaru na ulicy jaki panował u nas a było tylko więcej wojska i pobyt był mniej zagrożony. W kilka dni po przyjeździe ogłoszono pobór rekruta do którego i ja miałem się zgłosić wraz z kocem, przyborami do jedzenia i pożywieniem na trzy dni. Chcąc uczynić zadość zarządzeniom władz musiałem dzień w dzień chodzić na ul. Kazimierzowską, by stanąć przed komisją poborową, aż dopiero w 7 dniu rozdzielono zgłaszających się na dwie grupy i ci wszyscy, którzy w Krakowie nie byli zamieszkali musieli się zgłosić na Krowodże w koszarach

wojskowych do przeglądu i tu dopiero o godz. 8 wiecz. uznano mnie za niezdolnego, gdzie otrzymałem odnośne zwolnienie na piśmie i z tą wiadomością powróciłem do domu.

W Krakowie spędzałem dnie z powodu braku jakiejś czynności dość nudno; rano odprowadzałem wuja do pracy, a następnie chodziłem po wszystkich redakcjach i wyczytywałem tam wszystkie wiadomości z którymi powracałem do domu i rodzinie opowiadałem i to samo czyniłem po południu.

Dnia jednego wyczytałem że moja apelacja lwowska znajduje się w Ołomuńcu, więc do niej to zrobiłem podanie, że obecnie znajduję się w Krakowie i prosiłem o nadesłanie mi moich poborów służbowych, co też po krótkim czasie otrzymałem przez tut. Sąd powiatowy cywilny.

Tak minął miesiąc wrzesień.

Z początkiem października z powodu pogarszającej się sytuacji Kmda twierdzy wydała odezwę do mieszkańców, że nieprzyjaciel zbliża się do miasta i możliwością jest oblężenie, by wszyscy chcący pozostać na ten czas zaopatrzyli się w żywność na trzy miesiące, co stwierdzać będzie specjalna komisja wojskowa, która pozostawi zezwolenie na piśmie na pozostanie w twierdzy. Zaś ci którzy nie mogą do tego się zastosować natychmiast opuszczali miasto dobrowolnie gdyż inaczej zostaną usunięci przymusowo i zostaną wywiezieni do Przerowa dla których urządzone są pomieszczenia. Mieczkańcy do ogłoszonych zarządzeń niechętnie się zastosowali, gdyż sytuacja nieco w między czasie się poprawiła.

W tym samym okresie, tylko o bardziej nudnych minął miesiąc październik.

W miesiącu owym czyniłem to samo co poprzedniego a nadto przyglądałem się maszerującym wojskom oraz wystawom kupców. Zaś wieczorami czekałem wraz z rodziną na wuja który przychodził około północy ze swego interesu a czas ten spędziłem przy graniu w karty „66”. Dom nasz odwiedzali różni znajomi wuja, którzy pocieszali moją rodzinę dobrymi nadziejami jak również niejaki Pan Jan Kobierski, drohobyczanin, służący obecnie tu przy wojsku.

U wuja mieszkał jeden artysta Jan Skudelski, który od czasu do czasu, by rodzinę rozweselić przynosił bezpłatne bilety do teatru.

Nastał listopad.

Dzień 1go listopada jako dzień Wszystkich Świętych przypadł w niedzielę. Pielgrzymka na cmentarze była bardzo liczna. Już w sobotę na rynku obok sukienic widać było wiele kwiatów i wieńców na groby, przygotowanych do sprzedaży. Przed bramą cmentarną sprzedawano wieńce, kwiaty, światło na groby. Na cmentarzu w głównej aleji kwestowały rozmaite instytucje dobroczynne i humanitarne na swoje cele. Grobowce marmurowe, smukłe kolumny otaczały barwne wieńce różnokolorowych światełek, na mogiłach składano wieńce i kwiaty. Z ziemi cmentarnej unosiła się w niebo łuna świetlista, którą odbijały krwawym odlaskiem białe mgły, zwisające nad ziebrzącą, listopadowymi chłody objętą ziemię.

Na wielu grobach były krzyże z pięcioma lampkami przygotowane przez Tow. Wincentego a Paulo które to publiczność chętnie kupowała; również groby po poległych w walkach o wolność narodu w. 1830/31 1848 i 1863 były oświetlone. Tu i ówdzie z nad zapadłych sierocych mogił, oświetlonych ubogo, unosił się w górę szepot gorącej modlitwy, a dzisiaj nad całą ziemią polską roztoczyła się krwawa łuna wojny. W ciągu niewielu tygodni przybyło tysiące mogił. Lecz nie wznosiły się na rozległych cmentarzach miast, nie pokryły tuż u stóp kościołów wiejskich przyległych cmentarzy, ale rozsypały się hen, daleko wśród pól, u skraju lasów, nad brzegami rzek i jezior. W święto umarłych, gdy dzwony kościołów spiżowym wołaniem wzywają do modłów za tych, których wieczność ogarnęła, martwa cisza roztacza skrzydła nad wyrosłymi wśród rozlogów pól i łąk kurhanami. Do modłów wieśniaka, którego wojna rzuciła, z chaty, któremu odebrała dobytek i pług wytrąciła z pracowitej dłoni, łączy się tysiące serc, jednym uderzającym tętnem,

w gorącen, żarliwym błaganiem. Pokój mogiłam żołnierskim na polskiej ziemi. Niech lekka będzie zarówno jej synom, jak i obcym co wśród walk ostatnich na łonie oddali tchnienie.

W kilka dni później z powodu bardzo naglej pogarszającej się sytuacji Kmda twierdzy znów wydała ostre i wprost przerażające odezwy do natychmiastowego opuszczenia miasta. Mieszkańcy niechętnie stosowali się do tych zarządzeń z myślą, że tak nastąpi jak przy pierwszych zarządzeniach. Władze widząc opieszałość mieszkańców wydała jeszcze ostrzejsze zarządzenia i wyznaczając 16 komisji wojskowych, które chodziły dom w dom i bezzwłocznie usuwali tych, którzy nie są dobrze zaprowiantowani a szczególności gdzie było więcej kobiet i dzieci.

W drugi, czy w trzeci dzień po tych zarządzeniach przybyła i do nas taka komisja, ale nas wszystkich w mieszkaniu nie zastała. gdyż troje osób z rodziny się schowało, a pozostało troje i komisja po przeglądnięciu zapasów żywności pozostawiła kartkę, że pozostać możemy; ale zauważam, np. mąką nie była nasza, gdyż została wypożyczona z pewnego sklepu na kilka dni. aby tylko komisja to zobaczyła, że jest zaprowiantowanie.

W niedzielę po tej komisji odwiedzili nas drohobyczanie, a to Kwaśnik i Vogler i poczęli nas namawiać byśmy wraz z nimi wyjechali z Krakowa, gdyż nie wiadomo, co może nastąpić pomimo, że jesteśmy zaprowiantowani a wobec tych nalegań rodzina moja nie wiedziała co ma uczynić. Poczęliśmy wzajemnie się naradzać i będąc świadomi skutków oblężenia, postanowiliśmy Kraków opuścić.

W poniedziałek 9/XI 1914 r. opuszczam Kraków wraz z rodziną.

Wyszedłszy z domu wsiedliśmy do tramwaju wraz z wujem i niejakim P. Sachsem Stanisławem, którzy nas odwieźli aż do stacji towarowej, skąd miał odjechać pociąg dla wyjeżdżających przeznaczony i tu ze łzami w oczach rozstaliśmy się.

Pociąg był napelniony. Szukając po wagonach za miejscem, w pewnym wagonie zauważyli nas P. Kwaśnikowie, którzy zrobili nam nieco miejsca i tak wspólnie poczęliśmy jechać, ale dokąd niewiadomo, gdyż poczęto mówić, że do Przerowa nas nie zawiozą. Pociąg ruszył w drogę przed samym wieczorem.

Na każdej stacji, gdzie pociąg przyjeżdża, pełno wojska, a pospolitacy stacjonowani na stacjach z lampkami w rękach pełnią służbę.

Pociąg przejeżdża stację Krzeszowice, Dziedzice, Wadowice i przybył do Oświęcimia około północy. Tu w Oświęcimie pociąg zatrzymał się kilka godzin a Komitet tut. zdaje się Czerwonego krzyża rozdzielał pomiędzy wszystkich jadących ciepłą herbatę z czego i myśmy skorzystali.

Następne pociąg ruszył w dalszą drogę przez Morawę do Przerowa.

W tej podróży noc minęła dość prędko a zaczął świtać dzień.

Na Morawie widac było, że jest kraj przemysłowy ponieważ przez okna wagonu spostrzec było można wiele. Wszystkie stacje kolejowe były złane karbołem, a to dla ochrony przed szerzeniem się chorób zakaźnych, a również i z tych powodów, iż uznano nasz pociąg, że jest rażony cholera galicyjska, przez co nie pozwolono nam na żadnej stacji wysiadać. Niezadowolone z nas wśród tamtejszej ludności można było zauważyć także potem, że widząc nas oddalała się od naszego pociągu i mówiła, że jedzie cholera, a my jadąc namyślaliśmy się co w tem może być, że nas tak nazywają, dopiero na pewnej stacji zauważyliśmy, że na wagonach są nalepione kartki z napisami: desenfektion transport. Gdy pociąg przyjechał na stacje Prerau/ Przerów/ wszyscy jadący poczęli wysiadać, wtem nadbiegli żandarmi otoczyli cały pociąg i nie pozwolili mówiąc, że tu nie pozostaniemy, gdyż jest już ewakuowanych za wiele, tylko pojedziemy dalej, ale w którym kierunku nie wiadomo. Wówczas jeden do drugiego przychodził z zapytaniem dokąd nas powiozą i co dalej będzie ? i tak po długim czekaniu pociąg odjechał w kierunku Ołomuńca.

Dojeżdżając do Ołomuńca widac było wiele ruin budynków a z opowiadania dowiedziałem się, że miasto to było niegdyś twierdzą i są to ruiny fortów. Nadto, że magistrat tutejszy posiada

piękny zegar, który wygrywa różne melodje i posiada ruchome figury, a legenda powiada, że jego twórcy wydłubano oczy za to, że w Ołomuńcu zrobił ładniejszy zegar, aniżeli we Wiedniu.

Pociąg przyjechał na stacje do Ołomuńca o godz. 3 popoł. i po półgodzinnem czekaniu odjechał.

Dzień był pochmurny. Nastała noc.

Z powodu przemęczenia w tej podróży zasnąłem wraz z rodziną i obudziłem się nad ranem, przez co nie wiem przez jakie stacje pociąg nas przewoził.

Minęła noc, a nastał dzień.

Wszyscy jadący zaczepiają głodnym ociężałym wzrokiem o drzewa, chcące spocząć, niemal na każdej gałązce z zapytaniem: co dalej? co czeka nas tam? Pociąg rwie naprzód i wrzuca ciągle nowe obrazy i zajeżdża na stację w Pradze o godz. 1 popoł.

Stacja bardzo duża. Tu jak i na innych stacjach zabroniono by z wagonu nie wysiadać.

Tu matka moja zobaczywszy jednego posługacza kolejowego przywołała i poprosiła, aby tenże kupił nam chleba którego nam zabrakło, a otrzymawszy na to kilka szóstek z grzeczności to uczynił.

Po godzinnem czekaniu wyjechaliśmy z Pragi i wjechaliśmy w tunel, a następnie pociąg wjechał na duży most kolejowy znajdujący się nad rzeką Wełtawą, po której pływały statki i tratwy.

Zaglądając przez okna wagonu widziałem jak publiczność tutejsza witała i żegnała nas oklaskami i powiewaniem chusteczką przechodząc ulicami lub wyglądając z okien swych mieszkań, a nadto zauważyłem królewski zamek na wzgórzu Horodyszcze, otoczony murem.

Jadąc od Przerowa w dalszą drogę, aż poza Pragę widać było jak wieśniacy pracowali w polu przy wykopywaniu buraków cukrowych, które woziły krowy w miejsce koni na kolej, tu ładowano na „lory” lub ze stacji wożono miał z tych buraków do swych domów dla bydła. Od Pragi w kierunku na północny zachód zaczęły się okolice góryste. Na drogach, polach i przy torach kolejowych widać było wszędzie tylko same drzewa owocowe. Domy we wioskach były murowane, pokryte blachą lub dachówka i bardzo czysto utrzymane.

Na pewnej stacji pomiędzy Pragą a Pilzнем, gdy pociąg stanął kazano nam wszystkim wysiąść i przeprowadzono czyszczenie wagonów, a nadto ogłoszono, że jadący z nami Żydzi nie wsiadali, gdyż zostaną osiedleni w tej miejscowości.

Ten dzień dzisiejszy piękny tj. 11/XI 1914 minął, a nadeszła noc trzecia tej uciążliwej jazdy, a pociąg niesłuchając żadnych próśb, czy też żaleń wciąż przejeżdżał różne miejscowości i o godz. 9 wieczór przywiózł nas na stacji Pilzno.

Na tej stacji przyjęto nas wszystkich bardzo gościnnie, bowiem rozdawano nam ciepłą herbatę, chleb, papierosy i cukierki.

Tu powiedziano nam, że do stacji naszego osiedlenia już jest niedaleko a jazda potrwa kilka godzin.

W rzeczywistości z Pilzna pociąg odjechał około północy i zawiózł nas na miejsce do Sušice/Schuttenhofen/ około godz. 3 nad ranem.

Przyjechawszy już tu, pociąg zajechał nie na peron stacyjny, li tylko na tor przemysłowy fabryki zapalek i tu powiedziano nam, byśmy siedzieli w wagonach do rana, gdyż z powodu ciemności i deszczu nie będzie można nas rozlokować.

Tu dopiero zakończyła się ta podróż męcząca dnia 12 listopada 1914 roku.

O godz. 8 rano dano nam ciepłą kawę i chleb i zawiadomiono nas równocześnie byśmy po spożyciu tej kawy byli przygotowani do wyjścia z wagonu co po chwili nastąpiło a po wyjściu z wagonu prowadzono nas do lokalu fabryki, gdzie oczekiwał nas komisarz Starostwa i kilku urzędników z tut. magistratu, którzy zajęli się nami.

Pierwszym ich powitaniem było zapytanie: ..czy jesteśmy wszyscy zdrowi? Następnie zapisywano i dzielono na kilka grup. Około godz. 11 przedpoł, kazano nam wsiadać do wozu meblowego i wieziono tak do miasta. Drzwi wozu zawiązano sznurkiem, a gdy się przerwał podczas jazdy, publiczność tutaj jako też i dzieci biegli za wozem przeglądając się nam jak jakim okazom lub jakiej menażerji.

Po półgodzinnej jazdy wóz stanął w rynku obok pewnej kamienicy. Tu kazano na wysiąść i zaprowadzono do jednej dużej sali na pierwszym piętrze, gdzie pod ścianami tej sali rozłożoną była słoma. Była to sala restauracyjna pod nazwą „Beseda,,. W tej sali umieszczono 50 ludzi.

Po chwilowym wypoczynku dano obiad składający się z ziemniaków i kapusty.

Po obiedzie przyszedł burmistrz, który powitał nas w kilku słowach jako wygnańców z jednej ojczyzny i pocieszył nas, że Bóg pozwoli, że powrócimy w krótkim czasie do swych domów a w końcu zapowiedział nam, że do miasta nikomu wychodzić nie wolno, dopiero po pięciu dniach, gdyż jest zarządzoną kwarantanna. Innych przyjezdnych z nami rozlokowano w dalszych ulicach miasta pod nazwą: „Salon, Raj i Słońce”. Podczas tych dni przychodziła do nas tutaj publiczność i pocieszała dobrymi nadziejami przynosząc ze sobą pożywienia dla dzieci, jak również i dla starszych i dowiadywała się o przeszłej naszej ucieczce.

Po tych dniach, dlatego, że nikt nie zachorował można było wyjść do miasta co uczyniłem, by zapoznać się z tą ludnością i z ich obyczajami.

Suśice jest to miasto powiatowe położone nad rzeką Otawą, po której płyną tratwy, w pięknej górzystej okolicy, obok granicy bawarskiej. Liczy 8000 mieszkańców, posiada dobro wygodne chodniki, wodociągi, kanalizację, elektryczne oświetlenie itd. Jest tu szkoła realna i handlowa. Wygodnie urządzone kawiarnie i całe szeregi rozmaitych sklepów. Dalej 4 kościoły i jedną kaplicę na wzgórzu wysokości 550 mtr. obok miasta pod nazwą: „Anioł Stróż”.

Poza miastem znajdują się fabryki zapalek, skór i browary, do plant miejskich dotyka las, mieszczący w sobie wiele miejsc spacerowych i ławek. W stronie zachodniej miasta wznosi się góra wysokości 830 mtr. pod nazwą „Swatobor”, na której zbudowana jest wieża obserwacyjna wysokości 10 ptr. Wedle opowiadań tutaj, mieszkańców miejscowość ta była niegdyś twierdzą, którą miał zbudować król czeski w czasie wojny 30 letniej.

Tu gdzie mieszka nas kilkanaście rodzin nie ma odpowiedniej higieny, gdyż śpiemy wszyscy na słomie, a do tego odczuwa się brak odpowiedniego pożywienia którego dostarcza prywatny przedsiębiorca.

Ów przedsiębiorca pobiera z tutaj magistratu za każdą osobę po 70 hal. za cało dzienne utrzymanie i pomieszkanie.

Wiem dobrze, że za tych kilka centów nie wiele dać można, ale nie chodzi o marcypany, lecz o wikt zdrowy, a dostając codziennie cienkie kawy i galop zupki, nie można być z tego sytym, a do tego wszystko to co się dostawało było tak wstrętne i bez żadnego apetytu, że wszyscy całe pożywienie otrzymane od tego dostawcy wylewali.

Nasz polski barszcz, czy też t. zw. mamałyga /tutaj nieznanne te potrawy/ znalazłyby większe uznanie aniżeli różne zupki kiszczanki z robakami jako smakołyki czeskie.

Z tych więc powodów, poczęli wszyscy chorować na bole żołądka i mimo kilka krotnych próśb o lepsze dawanie tego pożywienia, nie odnosiło skutku, poczęli wszyscy mieszkający w tej Sali opuszczać swej kurateli i wynajmowano prywatne pomieszkania i prowadzono własne gospodarstwo za tych 70 hal. pobieranych w tutaj magistracie.

Rodzina moja również uczyniła to samo i dnia 10/XII 1914 r. wprowadziła się do jednego domu mieszczącego się w rynku, którego właścicielem był tutaj burmistrz. Mieszkanie to składało się z jednego dużego pokoju za opłatą miesięczną 16 kor.

Do pomieszczenia tego dostaliśmy 3 łózka, stół, 6 krzeseł, szafę i naczynia do gotowania. Rozpoczęło się nowe gospodarstwo na dalekiej tułaczce.

Z powodu braku jakiegokolwiek zajęcia, dni przechodziły bardzo powoli i to jeszcze w porze zimowej. Wprawdzie mogłem urzędować w tut. Sądzie, co mi tut. naczelnik sądu zaproponował, gdy zgłosiłem się u niego po swoje pobory nadesłane przez Sąd apelacyjny w Ołomuńcu, a że po czesku nie umiałem więc się na to nie zgodziłem; tylko całymi dniami chodziłem po ulicach i przeglądałem się tut. obyczajom i uczęszczałem na próbę śpiewu, albowiem P. Kwaśnik założył chór mieszany i uczyliśmy się śpiewać kolendy by zaśpiewać w tut. kościele na Boże Narodzenie. Tu na wygnaniu nadeszły święta Bożego Narodzenia tak uroczyście u nas obchodzone.

Gdy nadszedł ten wieczór wigilijny i nadeszła chwila dzielenia się tym opłatkiem a którego nie było ponieważ u Czechów nie jest to zwyczajem, a następnie otoczyć stół do wspólnej wieczerzy, nie zasiedliśmy wszyscy jak co roku, bowiem brakowało dwu wujów, z których jeden pozostał w Krakowie a o drugim nie było wiadomości, gdzie się znajduje po opuszczeniu swej placówki w Ławocznem, co się stało w czasie naszego wyjazdu z Drohobycza i z tego powodu nie było adresu.

Przy tej skromnej wieczerzy wszyscy ze łzami w oczach, a nawet może i ci którzy pozostali w swych domach nad którymi groziło niebezpieczeństwo, podczas tej wigilii, prosili modłami swemi Boga, by odwrócił od nas tę karę, jaką na nas zesłał.

Tu na tułaczce niejedynemu nie miał co do ust włożyć a nie tylko w tą wigilję coś lepszego pożywić. Po tej smutnej wieczerzy zaśpiewaliśmy kilka kolend i Boże Ojczy i o godz. 11 w nocy poszliśmy do kościoła na pasterkę.

Msza wyszła o godz. 12 w nocy i trwała dwie godziny. Podczas tej mszy grała orkiestra kościelna, z której wydobywały się głosy różnych ptaków, wołania pasterzy i klaskania na trzody. Po mszy powróciliśmy do domu.

W dzień Bożego Narodzenia i w następny dzień chór nasz mieszany śpiewał w kościele kolendy. Tutaj nie śpiewali kolędnicy pod oknami jak na naszej polskiej ziemi.

Tak minął na tułaczce miesiąc listopad, grudzień i rok 1914.

Wkracza Nowy Rok 1915 przez pobożowiska zasłane trupami, przez zmartwiałe pola i postrzępione kłami armatnich pocisków, przez gruzy i zgłiszcza miast, miasteczek i wioścyn, pomiędzy mogiły i krzyże, niezachwiany i dumny herold przyszłości szczodroblivy rozdawca płodnych nadziei i złud tęczyowych, tajemniczy wykonawca woli w ludziach, skrzętnie gromadzonej, sumienny sprawdziciel snów nieukojonych pragnień w serca wypieszczonych.

Zabrakło jedynie tym razem łoskotu uciechy, pieniącej się radości życia, okrzyków weselnych, wiwatów – dzisiaj wychodzimy na spotkanie swych wydarzeń wojennych. Wszyscy wiemy, że stoimy u przełomu dziejowego, który się odbywa tam na naszej ukochanej, krwią bohaterską przesyconej ziemi.

Setki tysięcy Rodaków wygnanych orkanem wojennym z ich stałych siedzib, oderwanych przemożną falą losów od warstatów pracy, sprowadzonych zostało z codziennej powierzchni życia na dno jego najgłębsze.

Hen pod Warszawą grzmia działa. Na szerogich rozłogach polskich, nad mogiłami bohaterów i okopami strzeleckimi nuci zimny wiatr żalną piosnkę: „tak mi Ojczyzny mojej żal, ach tak mi żal” a ci, którym nie dane jest stanąć w szeregach walczących, ci którzy z zaciśniętymi zębami znoszą twardą dolę tułaczą w skupieniu i w głębokim zrozumieniu rozgrywających się wypadków oczekują mężnie, kiedy wybije godzina rostrzygających wydarzeń.

Z głębin tego życia nad społecznym odrodzeniem, skupiona pracująca Polska wita dzisiaj Rok Nowy pieśnią mocarną, rycerską, pieśnią świętą i sprawiedliwą, bo prawo do wielkiego Jutra głosząca:

J E S Z C Z E P O L S K A N I E Z G I N E Ł A !

&&&&

Za zezwoleniem tut. Rady szkolnej powstała tu szkoła polska pod kierownictwem P. Kwaśnika, który miał do pomocy jednego nauczyciela P. Kindykiewicza.

Z końcem stycznia 1915 r. przy chórze założono kółko amatorskie i tak chwile nudne powoli wesoło płynąć poczęły, ale myśl była zawsze o swym kraju i o powrocie do domu.

Z początkiem lutego 1915 r. na zarządzenie czeskiego namiestnictwa miano nas z tej miejscowości wywieść do Chocna do baraków w tym celu zbudowanych. Po wielkich staraniach u tut. kierowników starostwa pozostawiono kilka rodzin nadal w tut. mieście. W dniu 6 marca i 2 kwietnia 1915 r. tut. wychodztwo urządziło uroczyste wieczory, z czego dochód był przeznaczony dla najuboższych wygnańców.

Sala napełniona była publicznością czeską po brzegi, która była bardzo zadowolona gdyżśmy zaśpiewali hymn czeski „Gde domow mój” w dowód czego tut. redakcja dziennika „Swatobor” umieściła artykuł dziękczynny.

Nadeszła wiosna. Dnie poczęły być dłuższe i piękne a chwil wolnych jest za wiele. Więc w celu wykorzystania powstała grupka wycieczkowców, do której ja należałem i co dnia rano wychodziliśmy na całodzienne wyprawy w powiat miasta.

Wychodztwo tutaj nie widziało tych objazdów wojennych w tym mieście, co już doświadczyło się w swoim kraju, ale pragnęło jak najprędzej znaleźć się na swych śmieciach, porzucić obce strony, ponieważ tęsknota za krajem rośnie, szuka się wiadomości z kraju, a gdy ktoś wypowie słowo w mowie ojczystej na ulicy stają przechodnie tułaczki wokoło i tworzą grupkę mimo że każdy z różnych stron rozmawiają o przyszłości, o swej biedzie, lub czytają wiadomości z polskiego dziennika, który tu dochodził drukowany w Bernie pod nazwą Wiadomości galicyjskie. Do tego dziennika ja zgłosiłem się z anonsem w poszukiwaniu za wujem, na który to anons otrzymałem kilka kartek od swych kolegów jak Cielńskiego, a ten podał mi adres Kotowicza i tak wzajemnie poczęliśmy korespondować i dzielić się wiadomościami.

Mieszkańcy owego miasta spieszą do swoich codziennych zajęć, załatwiając po dawnemu swoje interesa, jak w czasach pokoju i troszczą się o wygodne życie i rozrywki, których pożoga wojenna nie dotknęła i nie wiedzą czy niechęć wiedzieć otem, że dla państwa, dla jej mocarstwowego stanowiska w Europie i dla ich także ochrony, my wysunięci na wschodnią granicę monarchji najsrozsze i najkrwawsze ponieśliśmy ofiary, przeżywając własną narodową i z niczem nie nadającą się porównać tragedją.

Tak mijał dzień po dniu, miesiąc po miesiącu, a o powrocie nie było mowy, a nawet wszyscy wygnańcy posmutnieli, gdy nadeszła wiadomość o upadku Przemyśla i ta zakrwawiła serca nas tułaczy i potraciliśmy nadzieję powrotu do domu.

Z powodu braku w państwie żywności, wyznaczono pewne racje na osobę, a tyczyło się to wyłącznie ludności cywilnej i te żywności wydano na kartki pobierane w magistracie. Minęły Święta Bożego Narodzenia, a nadchodziły Wielkanocne.

W niedzielę palmową gdy wszedłem do kościoła, zdawało się, że jestem w lesie, ponieważ wszyscy mężczyźni przynieśli ze sobą szcutki do święcenia ale nie z małymi jak u nas, li tylko całe drzewa, a taką jedną szcutki niosło po 2,3 ludzi.

W sobotę Wielkanocną odbyła się wieczór rezurekcja, a procesja obchodziła cały rynek.

W rynku ustawioną była straż pożarna i kominiarzy, poubierani w swych strojach, a miasto całe udekorowane i oświetlone okna. Podczas procesji grała muzyka tut. wetyranów.

W dzień zmartwychwstania około godz. 8 rano, gdy zasiadałem do stołu z rodziną do owego święconego wszyscy ze łzami w oczach składaliśmy między sobą wzajemne życzenia.

Do tego skromnego święconego tu na tej uciążliwej tułaczce nie było tak wesoło jest w domu rodzinnym i nie było tego święcenia, jak na ziemiach polskich zagrział huk armat i huk ten zwiastuje nam ZMARTWYCHWSTANIA POLSKI.

I tak zebrały się wszystkie dzieci w zgodzie i jedności około wspólnej matki Polski i rzekły: „Matko za grzechy nasze Bóg żąda od nas wielkiej ofiary, żąda, aby dla Zmartwychwstania Polski cały polski naród złożył na ołtarzu Ojczyzny to co ma najdroższego”. I poszły dzieci nasze na trud, na mękę, na śmierć z wiarą, nadzieją i miłością bratnią. Dziś święto spełnienia ofiary odkupienia i Zmartwychwstania.

W tym dniu cały naród polski wspólną do Pana wszechświata zanosi modlitwę błagalną: „Panie, spojrzij na nas, na naszą stuletnią niewolę, spojrzij w serca nasze, oczyszczone w ogniu męki, spojrzij na te poszarpane ciała dzieci naszych i pozwól, abyśmy najbliższe „ALLELUIA” złączone z modłami dziękczynnymi za zmartwychwstanie matki naszej Polski odśpiewali przed ołtarzem Twoim w wolnej Warszawie”.

Z wiosennym słońcem idzie ku nam, z ptasząt świrgotem i z tą wiosną w duszach, jaką budzi nadzieją lepszej przyszłości.

Rozdzieleni linią bojową i rozrzczeni po obczyźnie zjednoczeni jednak duchem woli, obchodzimy dzień pamiętny uroczyste rok w rok w Polsce dzień 3go maja.

Polska rozdarta i poszarpana na strzępy, leży zboczona krwią najwierniejszych jej synów, którzy odkupują życiem dobre imię narodu polskiego, w nadziei, że przy tej zawierusze światowej znajdzie się uznanie i dla narodu polskiego.

W bieżącym roku wojny i związanych z nią zdażeń narodu, nabiera barw nowych i nowego charakteru. Dzięki Legionom nie stał się oręż polski legendą, lecz tętni znówu jak dawniej, śmierć niosąc wrogowi. Wyostrzyła go żywa tradycja bojów z Rosją na nowo, wyostrzyła na chwałę narodu, na cześć, na zwycięstwo.

Konstytucja jest naszą dumą narodową.

Polska zasłynęła jako naród wysoko dźwigający sztandar wolnościowy, praw człowieka wolnego „Polak to nie sługa, nie zna co to pany, nie da się okuć przemocą w kajdany”, śpiewały usta z serca płynące pragnienie swobody i wolności. I dziś nie rozpaczajmy, ale łączmy się silnie dla osiągnięcia tego „co nam obca przemoc wzięła”.

W maju ogłoszono tutaj pobór rekruta, do którego i ja dostałem powołanie pomimo, że już w Krakowie stawałem i gdzie zostałem zwolniony.

Tu, gdy stanąłem przed komisją poborową uznano za zdolnego i przydzielono do 33 pułku obrony kraju, a dnia 19 czerwca 1915 r. miałem się zgłosić w swej kadrze w Sarvarze na Węgrzech.

W tej to miejscowości /Sušice/ zakończyłem swą tułaczkę a zarazem i opuszczam tę miejscowość, ponieważ dnia 16 czerwca 1915 wyjeżdżam do wojska.

Sušice, w czerwcu 1915.

¹ Лазорак Б. О., Лазорак Т. П. Дрогобицька цісарсько-королівська гімназія імені Франца Йосифа I в часі першої світової війни (1914 – 1916): невідомі епізоди про “переддень” війни, російську окупацію і не тільки // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич, 2013. – С. 29-63; Нариси з історії Східниці / ДДПУ ім. І. Франка, істор. факультет / Наук. ред. Л. Тимошенко. – Дрогобич, 2013. – С. 66-67, 124-133 ; Лазорак Б. Дрогобиччина в 1914–1916 рр.: від російської окупації до австрійського реваншу // Компаративні дослідження австрійсько-українських літературних, мовних та культурних контактів. – Т. 3:

Матеріали Міжнародної конференції “Галичина періоду Першої світової війни у літературі, мистецтві та історії” (Дрогобич, 6-9 квітня 2014 р.) / Упор., наук. ред. Я. Лопушанського та О. Радченка. – Дрогобич, 2015. – С. 133-160; Лазорак Б. Секретна папка начальника Дрогобицького повіту капітана Олексія Тілла як аргумент російської українофобії в Галичині (1914–1915) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 26. – Інститут Українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2015. – С. 339-364, Лазорак Б. Церковні джерела про наслідки російської окупації у парафіях дрогобицького деканату (1916-1917 рр.): загроза руїни, проблема воєнних сиріт та спроби відродження // Актуальні питання гуманітарних наук. – Вип. 12. – Дрогобич, 2015. – С. 32-54, та ін.

² Див.: Лужецька О., Тимошенко Л. Перша світова війна в житті дрогобичан крізь призму документів родинного архіву Валеріана Улицького // Компаративні дослідження австрійсько-українських літературних, мовних та культурних контактів. – Т. 3: Матеріали Міжнародної конференції “Галичина періоду Першої світової війни у літературі, мистецтві та історії” (Дрогобич, 6-9 квітня 2014 р.) / Упор., наук. ред. Я. Лопушанського та О. Радченка. – Дрогобич, 2015. – С. 161-167; Тимошенко Л. Життєвий шлях дрогобича Валеріана Улицького крізь призму документів родинного архіву // Бруно Шульц: тексти і контексти. Матеріали VI Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца у Дрогобичі / ред. В. Меньок. – Дрогобич: Посвіт, 2016. – С. 601-620.

Попередні уявлення про долю родини Улицьких, сформовані на підставі дрогобицької частки родинного архіву, виявилися, на щастя, хибними. Так, нещодавно з’ясувалося, що після заслання до Сибіру дружина Валеріана Софія Улицька з дітьми Кристиною та Станіславом пережили лихоліття війни, після чого репатріювалися до Польщі, замешкали в Кракові у своїй родині і (кожен по своєму) дожили віку. Прямим спадкоємцем родини є нині внук Валеріана Богдан Улицький, син Станіслава (син В. Улицького: 1933, Дрогобич – 1994, Краків), завдяки якому маємо цю інформацію. Старша сестра Станіслава Кристина (нар. у Дрогобичі в 1928 р.), померла в листопаді 2016 р. у Кракові. Б. Улицький поділився частиною родинного архіву, який зберігається у нього в Кракові. Віднайшлася й родина Улицьких у Дрогобичі (п. Емма Коваль, донька Матильди – сестри Валеріана), яка дозволила поповнити документальну базу дослідження історії родини ще однією часткою сімейного архіву.

³ Прикладом (у даному випадку – дослівно негативним) може слугувати тритомна історія Львова. – Див.: Історія Львова. У трьох томах / Редколегія Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій, Ф. – Т. 3: Листопад 1918 – поч. ХХІ ст. – Львів, 2007.

⁴ Разом з родинним архівом, спогади потрапили до наших рук і зберігаються тепер в фондах Науково-дослідної лабораторії археології та краєзнавства історичного факультету ДДПУ ім. І. Франка.

⁵ Наводжу текст листівки: “10.01.1915. Droga Siostro i Szwagrze !!! Smutno mi że nic nie piszecie, niewiem co jest przyczyną. Leko pisał domnie i przysłał mi swoją podobiznę. Caluję po 1000 razy. Volek”. На фото зображений Болеслав з сином.

⁶ Див. про це докл.: Валь Э. Г., ф. Кавалерийские обходы генерала Каледина, 1914 – 1915 г.г. – Таллин, 1933. – С. 12; Лазорак Б. О., Лазорак Т. П. Дрогобицька цісарсько-королівська гімназія імені Франца Йосифа I в часі першої світової війни (1914 – 1916): невідомі епізоди про “переддень” війни, російську окупацію і не тільки // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Дрогобич, 2013. – С. 29-63.

Олександра Лужецька.

Спогади міського службовця Валеріана Улицького про евакуацію дрогобицьких міщан під час Першої світової війни.

У статті продовжується розпочате раніше дослідження біографії та долі пересічного дрогобичанина Валеріана Улицького, на підставі реконструкції нещодавно віднайденого родинного архіву. Украй важливе джерело у складі родинної збірки документів – спогади про Першу світову війну – мають публічний резонанс, позаяк розкривають невідому сторінку історії Великої війни. У додатку публікується текст спогадів польською мовою.

Oleksandra Luzhetska.

Public Servant Valerian Ulytskiy's Reminiscences about the Evacuation of Drohobych Lower Middle Class Citizens during World War I.

The article presents the further study of Valerian Ulytskiy's biography based on the restoration of the family archive, that has been recently found. Being an extremely important source in the family collection of documents his reminiscences about World War I draw a wide response as they unfold an unknown page in World War I history. The appendix includes the text of reminiscences in Polish.